

ՈՒՐԱՑՈՂԸ

(ՄԱՌԻՐՈՒՄ ԵՕԿԱՅԻ)

Վալէդը, որ մարգարէի և իւր յարատե
լաղթութիւնների շնորհիւ «Աստուծոյ սուր»
համարձակ մականունն էր ստա-
ցել, Հռովմէական կայսրութեան
ասիական կալուածքների վրայ
յարձակուելով՝ արդէն հարիւր երեսուն ասպարէզ առաջ
էր գնացել:

Իւր յաղթական ճանապարհի վրայ, որ ներկուած
էր քրիստոնեաների արիւնով, Վալէդը ստիպուեց կանգ
առնել Դամասկոս քաղաքի առաջ: Այստեղի զօրաց
հրամանատարն էր արիասիրտ Թովմասը, Հերակլ կայսեր
փեսան. այդ միջոցին քաղաքում ապրում էին քառա-
սուն հազար քրիստոնեայ յոյներ:

Արդէն եօթը շաբաթ անցել էր, բայց Վալէդը
դեռ չէր կարողացել Դամասկոսի պարիսպներին տիրել:
Թովմասի ընկեցները ոչնչացրել էին նրա պաշարման
աշտարակները և չնայելով, որ նա յաճախ լցնել էր
տալիս պատնէշների ականները, այսուամենայնիւ յու-
նաց կողմից արձակուած կրակը շարունակ լափում էր

լարդեալ և եղեգնի կապոցները, թէև ամեն մի կապոց նախապէս փաթաթուած էր լինում ուղտի թրջած մորթիով: Բացի դրանից Թովմասը յաճախ երևում էր պարիսպներից դուրս և գիշերային արևնալի կռիւներով ծանր կորուստներ էր պատճառում քաղաքը պաշարողներին:

* *

Մի գիշեր արաբացի գիշերապահների մի խումբ, որ յաճախ թափառում էր պարիսպների շուրջը, մի պատնէշի յետևը գտաւ երկու թամբած և սանձած հեծնելու պատրաստի ձիեր, առանց ձիաւորների: Այդ ձիերը հանգիստ կանգնած էին միմեանց կողքի չնամնուելով ալն անտէր ձիերին, որոնք հէնց որ մենակ են մնում, սկսում են սանձը բերանում արածել: Այս ձիերը սպասում էին մէկին:

Սարակինոսներն այդ ձիերը նկատեցին իբրև մի ցանկալի աւար և ուզում էին տիրանալ նրանց, բայց երկու կենդանիներն էլ ոչոքի մօտ չէին թողնում: Եթէ նրանց միայն մի մարդ էր մօտենում, աքացում էին, երկուսի կամ երեքի դէմ միասին էին կռուում՝ խփում ու կծում, իսկ եթէ շատերն էին մօտենում, նրանք շրջապատողների միջից անցնելով, աջ ու ձախ էին վազում և ալսպիսով իրենց հալածող արաբացիներին օրինաւոր յոգնեցնելով՝ վերադառնում էին իրենց նախկին տեղերը, պատնէշի յետևը:

Արաբացիների առաջնորդը դառնալով իւր ընկերակիցներին, կարծիք յայտնեց, թէ ալստեղ մի գաղտնիք պէտք է լինի և թէ այդ գաղտնիքն իմանալն երկու թամբած ձիերից աւելի մեծ արժէք կունենայ, ուստի պէտք է պարսպի յետևը թագնուած հսկել, մինչև որ գաղտնիքը բացուի:

Արաբացիները լուռ ու մունջ թագնուեցին ծռռերի ու թփերի յետևը, փոսերի մէջ:

Երբ գերանդիագէն պահակը արևելեան հորիզոնից իջաւ, մի մարտկոցի աշտարակից յանկարծ հնչեց կարճ սուլոց, որից յետոյ ձիերից մէկը թողեց իւր ըն-

կերոջը և արշաւեց այդ մարտկոցի աշտարակի ուղղութեամբ:

Նոյն միջոցին սարակինոսները տեսան, որ մի մարդ աշտարակից պարանով իջնելով՝ հեծաւ ներքուստ պատրաստի կանգնած ու իրեն սպասող ձին և կամաց դէպի պատնէշն արշաւեց:

Դեռ ձիաւորը չէր հասել պատնէշին, երբ երեք հարիւր ձողաչափ հեռաւորութեան վրայ գտնուող երկրորդ մարտկոցի աշտարակից հնչեց կրկնակի սուլոց, որից լետոյ երկրորդ ձին նոյնպէս թողեց իւր տեղը և մօտեցաւ երկրորդ աշտարակին:

Միայնակ ձիաւորն ուղիղ ճանապարհով արշաւեց դէպի պատնէշը:

Սարակինոսների առաջնորդը պատուիրեց իւր մարդկանցը հանգիստ մնալ, ասելով թէ, որովհետեւ երկրորդ աշտարակից իջնող մարդը նոյնպէս այստեղ կգայ, մենք երկու թուչունն էլ մի ցանցով կօրսանք:

Բայց նախորդ ձիաւորը գգույշ էր. նա հասնելով պատնէշին, առաջ սկսեց իւր շուրջը զննել, հետազօտեց ամեն մի փոս, ամեն մի անկիւն, որպէս զի տեսնէ, թէ արդեօք ոչ ոք չէ թագնուած այդտեղ: Զին նրան տարաւ ուղիղ արաբացիների թագնուած տեղը:

Նա վարժ ձիավար լինելով՝ հեշտութեամբ կարող էր փախչել, որովհետեւ պարսպի դուռը շատ մօտ էր և անմտութիւն կլինէր, նթէ արաբացիները մինչև այնտեղ հալածէին նրան: Բայց թէ ինչո՞ւ նա չփախաւ, ինչո՞ւ աւելի լաւ համարեց սուրը հանել և միայնակ թշնամու գնդի վրայ յարձակուել և առանց որ և է օգնութեան նրանց հարուածել—այս բոլորը նա ստիպուած կլինի շուտով խոստովանուել Կալէդին:

Անվահեր արեասրտութիւնը յաղթող չհանդիսացաւ բազմութեան վրայ. երբ ֆանատիկոս արաբացի քաջամարտիկներից մէկը ջարդուած ընկած էր նրա ձիու պայտերի տակ, յանկարծ իր ձեռքի սուրը խրեց ձիու կողքը և ազնիւ կենդանին ընկնելով՝ իր տակը թողեց ձիաւորին:

Խորամանկութեամբ խաբուած ասպետը դեռ կըռ-

ւում էր իր թշնամիների հետ, երբ արաբացիները խրմ-
րովին յարձակուելով նրա վրայ, զէնքերը խլեցին և գե-
տին գլորեցին նրան:

Ասպետն իւր երկաթապատ աջով ջարդեց իրեն մո-
տեցողի երեսը և երկաթեայ սաղաւարտով փշրեց իրեն
գետին գլորող արաբացու դանդը:

Հէնց այդ միջոցին հասաւ երկրորդ ձիաւորը: Յաղ-
թուած հերոսը լսեց նրա ձիու պայտերի տրոփիւնը և
մի վերջին յուսահատական ջանքով արաբացիների մի-
ջից բարձրացաւ և յունարէն լեզուով բարձր կանչեց.
«Թուչուներ բռնուած է»:

Սյդ լսելուն պէս երկրորդ ձիաւորն արագ շրջեց
իր ձիու գլուխը և փախաւ:

Բռնուած ասպետին շղթայեցին:

«Տեսնում ես», հեգնութեամբ ասաց նրան արա-
բացին. «միւս ձիաւոր ընկերդ երկչոտութեամբ դաւա-
ճանեց քեզ»:

Ասպետը հառաչելով պատասխանեց. «ընկերս, միւս
ասպետը, աղջիկ էր»:

* *
*

Կալանաւոր ասպետին տարան Կալէդի մօտ. նշա-
նաւոր կալանաւորներին սովորաբար միշտ տանում էին
սարակինոսների գլխաւորի մօտ, նրա հետ «չափուելու»
համար, իսկ աննշանները «չափուլմ» էին նրա զինուոր-
ների հետ:

Թէ ինչ էր նշանակում այս «չափուելը» իսկոյն
կիմանաք: Կալէդը ոչ մի կալանաւոր չէր պահում իւր
մօտ, ոչ էլ փրկագին էր վերցնում նրանց համար, այլ
թողնում էր իւր զինուորներին, այդ կալանաւորների
ոյժերը փորձելու համար տեղի ունեցած ճակատամար-
տից յետոյ:

Եթէ կալանաւորը յաղթուում էր, Կալէդը հրամա-
յում էր ազատ թողնել նրան, իւր զօրքերի շարքն էր
դասում նրան և վարձ ու զէնք տալիս, իսկ յաղթող
հանդիսացողներին հրամայում էր խմբովին մօտակալ

գետափը տանել և չրանց արիւնը գետի մէջ թափելուց յետոյ, մարմիններն երեսանց գետնի մէջ թաղել, որով հետեւ Կալէդը դիւցազն մականունը ստանալիս Մահմէդին խոստումն էր արել՝ իւր յաղթական ճանապարհի վրայ գտնուող բոլոր գետերն անհաւատներէ արիւնով ներկել։—

«Դու քաջ մարդ ես, յոյն», ասաց Կալէդը կալանաւոր ասպետին. «իմ ասպետները վկայում են այդ, բայց այժմ ինչ հետ պէտք է կռուես, կամենում ես»։

Կալէդը բարձրահասակ, զօրեղ, պնդակազմ և առիւծի ոյժ ունեցող մարդ էր, իսկ կալանաւորը կռուի մէջ նուազելով՝ միայն իւր ոյժերը կատարելապէս սպառելուց յետոյ էր միայն ընկճուել։ Բայց այնուամենայնիւ պատասխանեց, որ ինքը պատրաստ է Կալէդի հետ կռուելու, որտեղ, երբ և ինչ զէնքով որ նա կամենայ։

«Յոյն ասպետ, այս կռոււմ կեանքի և մահուան խնդիր կորոշուի։ Ո՛չ, աւելի ևս, յաւիտենական կեանքի և յաւիտենական մահուան։ Ամենից սիրով ո՞ր զէնքովն ես կռոււմ, արդեօք նիզակո՞վ»։

— Այո՛։

«Կամ գուցէ աւելի սիրո՞վ սրո՞վ կկռուես»։

— Այո՛։

«Կամ գուցէ լախտո՞վ»։

— «Թէպէտ այդ ինչ համար մի փոքր անսովոր բան է, բայց այդ էլ ընդունում եմ»։

«Եթէ այդպէս է, մենք կը կռուինք ոչ սրով, ոչ նիզակով և ոչ էլ լախտով, այլ ամենածանր զէնքով— խօսքերով։ Ես յարձակոււմ եմ քո հաւատի վրայ, պաշտպանուիր»։

Ասպետը ժպտաց. հէնց այդ բանում իրեն զօրեղ էր զգում նա։

«Ուրեմն կռիւն սկսւում է. — Դու կամենում էիր փախչել իմ պաշարած Դամասկոս քաղաքից։ Դամասկոսի պարիսպները պաշտպանւում են քաջ զինուորներով և որ դու նրանց մէջ վատերից մէկը չես՝ ապացուցած նում են իմ զինուորների քեզնից ստացած արիւնոտ Վերքերը։

Բայց այնուամենայնիւ դու ուզում էիր զիշերով գաղտնագողի փախչել այս փառքի ապարէզից»:

Ասպետը չէր պատասխանում:

«Երկրորդ ասպետը, որ քեզ հետ միասին ուզում էր փախուստ տալ և որին դու խրախուսեցիր լետ դռնալ, քո ասելով՝ աղջիկ էր: Եթէ դու այդ բանը չասէիր էլ, ես կիմանայի: Եթէ նա տղամարդ լինէր, կամ քեզ կաղատէր կամ թէ քեզ հետ միասին կըռնուէր»:

Ասպետը լուռ գլխի շարժումով դրական պատասխան տուեց:

«Այն աղջիկը, որի հետ ուզում էիր փախչել, քո սիրելին էր: Որ դու նրա հետ ուզում էիր փախչել, ապացոյց է, որ նրա ազգականները չէին կամենում նրան քեզ կնութեան տալ: Որ դու ստիպուած էիր նրա հետ փախչել, ապացոյց է, որ նրա ազգականները զօրեղ մարդիկ են Դամասկոսում: Եւ որ դու այս փառքի ասպարէզից փախչել ցանկացար, ապացոյց է, որ դու շատ ես սիրում նրան»:

Կալանաւորը մի խորը հառաչանք արձակեց:

«Ասածս ճիշտ է, այնպէս չէ»:

«Իսկապէս դու տեսնում ես պարիսպների միջով և կարողանում ես սրտի խորքերը թափանցել: Իրօք այնպէս է, ինչպէս որ ասացիր. ինչ մնում է միայն անուններ աւելացնել: Այժմ քո առաջը կանգնած կալանաւորը կոչւում է ասպետ Եօնաս, իսկ այն աղջիկը, որին սիրում եմ, մեր հրամանատար Թովմասի եղբոր դուստր Եւդոսիան է: Պատմութեան բանալին հետեւեալն է. Երեսուն օր է արդէն, որ դու պաշարել ես Դամասկոսը. քաղաքի պարիսպներն արդէն շատ տեղերում վնասուած են: Բայց քանի որ յարձակումն էիր գործում, դիմացդ շարունակ երկու անգամ աւելի զինուած մարդիկ էիր գտնում պատնէշների վրայ, քան թէ սպասում էիր դու՝ հիմնուելով լրտեսներիդ հաղորդածների վրայ»:

«Ճիշտ որ այդպէս էր. մեր ամեն մի լետ մղուած յարձակումը ողբալի հետևանք էր ունենում լրտեսանե-

րիս համար, որովհետև անողորմաբար կախել էի տալիս նրանց»:

«Այդպէս էր լինում, որովհետև Թովմասը կանանցն էլ զինուորի հագուստ էր հագցնում և երբ տղամարդիկը կուռում էին առաջին շարքերում, նրանց ետևում կանգնած կանայքն ու օրիորդները թշնամուն վախեցնում էին իրենց թուով և սպառազինութեամբ»:

«Նրանք էլ էին կուռում»:

«Երբ տղամարդիկ կուռում էին, նրանք նրանց տեղըն էին բռնում»:

«Ինչ սարսափելի միտք. միայն անհատները կարող են այդպիսի միտք լղանալ. մէթէ կարելի է կնոջը տղամարդու հետ հաւասարեցնել և արքայութեան ճանապարհը բաց թողնել այդ երկրային ծաղկի համար: Դու այդտեղ ծանօթացար այդ աղջկայ հետ»:

«Այո: Ձեր յարձակման միջոցին երկու աղջիկ էին կանգնած իմ յետևը: Երկու թույլ արարածներ. մէկը մեր զօրապետ Թովմասի աղջիկն էր, իսկ միւսը նրա եղբոր աղջիկը: Այդ ժամանակ նրանք հէնց նոր էին վանքից դուրս եկել, ուր մեծացել էին կոյսերի հսկողութեան ներքոյ»:

«Այն օրը դու երեք մարդու փոխարէն էիր կուռում. այսինքն քո և երկու աղջիկներին»:

«Գոնէ դէպի այդ աղջիկներն ուղղած սրերի հարուածները մարմնիս վրայ էի ընդունում»:

«Եւ հէնց տեղն ու տեղը երկուսն էլ սիրահարուեցան քեզ վրայ: Երկուսն էլ իրենց սիրոյ նետերը դէպի քեզ ուղղեցին: Ո՛հ, ես գիտեմ այդ և այլևս չեմ շարունակում հարցեր տալ. այդպէս են կանայք. կարող են ուրիշ տեսակ լինել. մէթէ Ալլահը նրանց այդ կատարելագործութեամբ չստեղծեց: Երկուսն էլ սիրով բոբոքուեցին այն ասպետի համար, որ իրանց ներկայութեամբ նրանց համար կուռեց և յաղթեց. այդ օրը դու թէ տղամարդկանց և թէ կանանց հաւասարապէս յաղթեցիր: Ասեմ՝ թէ յետոյ էլ ինչ պատահեց: Ձեր զօրապետ Թովմասը դափնեալ պսակ դրեց գլխիդ և յայտնեց, որ քեզ ընդունում է իւր որդու տեղ, իսկ դու պատաս-

խանեցիր, որ աւելի սիրով նրա նղբօր որդին կլինիս: Անհաւատները կարող են միայն մէկին սիրել. անհաւատի սրտում չեն կարող երկու կանայք տեղ բռնել: Դու մերժեցիր զօրապետի աղջկայ ձեռքը, բայց եղբօր աղջկանն էլ չստացար: Այդպէս չէր իրողութիւնը:

— Եծիշտ գուշակեցիր, հառաչեց ասպետը և գլուխը կախ գցեց:

Կալէդը շարունակեց իր պատմութիւնը, շեշտելով միմիայն գլխաւոր կէտերը. «Դուք երկուսդ, որ սիրում էիք միմեանց, համաձայնութիւն կայացրիք՝ գաղտնի կերպով քաղաքից փախչելու: Ո՛րքան պէտք է դուք իրար ճանաչէիք, որքան պէտք է ձեր գաղտնի դաշնակցութեամբ տոգորուած լինէիք, որ մինչև անգամ ձեր ձիերը, որ նշանակեալ ժամին պատնէշի առաջն էիք կանգնեցրել՝ միաբան էին միմեանց հետ: Բախտը չյաջողեց ձեզ. դու բռնուեցար, իսկ քո սիրելին ստեղծուած եղաւ փախչելով որոնել իւր փրկութիւնը: Նրան թոյլ տուին պարսպի դռնից ներս մտնելու. հաւանականաբար այնտեղ ճանաչեցին, որ աղջիկ է: Ամենքն իմացան, որ հրամանատարի եղբօր աղջիկը կամեցել է գիշերով փախուստ տալ պաշարուած քաղաքից: Ի՞նչ կլինի քո սիրուհու վիճակը:

Ասպետ Եօնասը գլուխը կախեց և լռեց:

Եթէ չես ուզում ասել, ես այդ էլ կգուշակեմ: Եթէ փախչող կոյսը մի արաբացի հրամանատարի աղջիկ լինէր, հայրն անմիջապէս կսպանէր նրան և աշխարհիս վրայ մի կտրուած ծաղիկ աւելի պակաս կլինէր, ուրիշ ոչինչ. իսկ դու կարող էիր քեզ համար մի ուրիշ ծաղիկ որոնել: Բայց ձեր օրէնքով կինն էլ հոգի է ընդունւում: Այդ պատճառով քո սիրուհուն չեն սպանի, բայց դրա փոխարէն չորս մերկ պատերի մէջ կբանտարկեն, ուր ոչ մի ուրախութիւն չկայ և որտեղից ալլես անկարելի է ազատել նրան: Գլուխդ չի վերցնի, որ նա այնտեղ թաղուած մնայ, որովհետեւ քեզ լաւ յայտնի կը լինի, որ այդ հանգուցեալը նոյն իսկ գերեզմանի մէջ ապրում, վշտանում, հառաչում, ազատութեան է սպասում և որտեղ որ լինես, քնած թէ գուարճանալիս,

նա քո մասին է մտածում, հիւժում, քեզ համար ողբում: Ի՞նչ ես կարծում, լսւել կլինի այդպէս»:

— «Ո՛չ», պատասխանեց Եօնաս ասպետը:

Արաբ հրամանատարը վեր թռաւ ուղտի մորթեալ գորգի վրայից, իւր ծանր ձեռքով բռնեց ասպետի ուսը և ասաց.

— «Ուրեմն հաւատդ դրժեցիր և յաղթուեցար»:

— «Դեռ ևս ոչ», պատասխանեց ասպետը:

— «Կատարելապէս յաղթուած ես, ինքդ թեւատարած ընկար իմ սրի վրայ և սուրս խորը խոցեց քո սիրտը:

Դու մոռացար հագնել զրահդ, ասպետ. երբ, քո խօսքի համաձայն, փախաւ սիրուհիդ, դու կրկնակի կերպով իմ կալանաւորն եղար: Եթէ դուք ջուխտդ միասին կալանաւորուած իմ առաջը լինէիք, երկուսով միացած, կարող էիք ինձ ծաղրել: Ինչպէս դու, այնպէս էլ նա կարող էիք ծաղրելով երեսին ասել. «մենք ոչնչից չենք վախենում. կամենաս սպանել տուր մեզ, կամենաս չարչարիր, կամ մաս մաս արա, մենք մարտիրոսներ կլինինք. միասին մեռնելը մեզ համար հոգեկան զուարճութիւն կլինի: Ուրիշ ի՞նչ ընտրութիւն կ'մնար ինձ. կամ պէտք է ձեր արիւնով գետի հոսանքը կարմիր ներկել տայի կամ թէ պէտք է հրամայէի երկու ձի տալ ձեզ և ասէի. «փախէք, սիրեցէք միմեանց»:

Բայց այժմ դու մենակ ես կանգնած քո թշնամու առաջը, որի մարդկանցը սրի վէրքեր ես հասցրել. բայց որովհետեւ ես յարգում եմ իմ քաջ թշնամուն, ուստի և բարեկամական ձեռքս դէպի քեզ եմ մեկնում: Քո բարեկամները և հաւատակիցները, որոնց համար արիւնդ թափեցիր, իրենցից հեռացրին քեզ, գլխիդ անէծքներ են թափում և քո վշտահար սիրուհուն իրանց ձեռքով մտրակում: Եթէ երբ և իցէ դու համբուրել ես նրա սպիտակ ուսերը, դողալով պէտք է մտաբերես այն մեխապատ մտրակների պատճառած սպիները, որ կ'մնան նրա ձիւնափայլ սպիտակ մարմնի վրայ: Եթէ երբ և իցէ ուրախացրել է քեզ նրա քաղցր ժպիտը, դու պէտք է ատես այն սառը, անողորմ պարիսպները, որոնք նրան անջատում են քեզանից: Եթէ

դու նրան սիրում էիր և դեռ ևս սիրում ես, պէտք է սեղմես Կալէգի ձեռքը»

Ասպետ Եօնասի աչքերի առաջ սկսեց ամեն բան կարմրին տալ։ Ամեն մի առարկայ արիւնոտ մէզով էր փաթաթուած թւում նրան։— Դառն ատելութիւնը, տանջուած սիրոյ թմրութիւնը հետզհետէ սկսեց տիրանալ նրա սրտին։ Երբեմն երբեմն նրա բորբոքուած նեարդերը ցնցւում էին սառը լիշողութիւնից։ Նրան թւում էր, որ իբր թէ ի վաղուց հետէ չտեսնուած սրբերի և մարտիրոսների երկար ու անվերջ շարքերն անցնում էին նրա հոգևոր աչքի առաջով, որոնց սկիզբն անյայտանում էր աստղերի մէջ, իսկ վերջը դեռ ևս հանգստանում գերեզմաններում։ Նրան թւում էր, որ իբր թէ լսում է հեռաւոր բարձրութիւնից եկող սաղմոսերգութեան հնչիւնները, որ իբր թէ մի անասելի ճաճանչով փայլող դէմք, փշեայ պսակը գլխին, ցած է իջնում անտեսանելի և անըմբռնելի բարձրութիւնից և նայում նրան. որ իբր թէ մի արագասլաց ոյժ նրա ականջում փսփսում է. «ամբողջ կեանքն իւր բոլոր զուարճութիւններով յաւիտենականութեան մի վայր կեանն է ներկայացնում»։

Նա վարանման մէջ էր։

Այդ վայրկեանին մի ձայն հնչեց նրա ականջին։ Մի ձայն, որ հազիւ լիսուն տարուց ի վեր յայտնի էր Ասիայի դաշտավայրերում և որ Դամասկոսի անկումից յետոյ յաւիտեանս լռեց. զանգակների զողանջիւնն էր այդ։

Դամասկոսի սուրբ Բարբարէ վանքի զանգակն էր առաջին անգամ զողանջել արևելքի առասպելներով տոգորուած մթնոլորտի մէջ և ամեն տեղ տարածուող հնչիւններով ցրուել արևելեան կրօնի աղօտ և դիւրալուրդ առասպելական աշխարհի մառախուղը։

Ասպետ Եօնասը ծանր շնչելով լսեց այդ զողանջուող հնչիւնները և նրա դէմքը գունատուեց։

Կալէգը կնճիւղները հաւաքած զննում էր վարանող Եօնասի դէմքը։ Այլ ձեռքը դեռ ևս մեկնած էր պահել, բայց ձախն արդէն բռնել էր իր սրի դաստակը։

Ձանգակների զողանջիւնն երկրորդ անգամ լսուեց։
 Եօնաս ասպետը դեռ ուշագրութեամբ ականջ էր
 դնում։ Նրա ամբողջ հոգին թւում էր, թէ խօսում
 է այդ զանգի հնչիւնների հետ, ինչպէս այն լրաբերի,
 որ աներկբայելի կերպով ճշմարտութիւնն է լայտարա-
 րում։

Արդէն երրորդ անգամ լսուեց զանգի ձայնը։

Յանկարծ ասպետի գունատ այտերը բորբոքուեցին.
 արագ մօտեցաւ նա Կալէգին, բռնեց նրա ձեռքը և
 սեղմեց ուժգին։

— «Ես քոնն եմ»։

Սուրբ Բարբարէ անուանուած վանքի միակ զան-
 գակը միայն այն ժամանակն էր զողանջում, երբ մի
 կոյս աղջիկ յաւիտենական կուսութեան խոստումն էր
 տալիս այնտեղ։ Իսկ երեք անգամ ընդհատումներով զո-
 ղանջելով յայտարարում էր աշխարհին, որ մենաստան
 մտած կոյսն իշխանուհի է։

Այս բանն իմացաւ ասպետ Եօնասը զանգահարու-
 թիւնից — և վճռեց այսուհետեւ կոչուել ոչ թէ «ասպետ»
 Եօնաս, այլ Եօնաս չբէգ»։

* * *

Եօնասին յաղթող և կալանաւորող արաբը կոչուում
 էր Դերար. սա մի արկածախնդիր մարդ էր, որի հա-
 մարձակութիւնը յանդուգն կատաղութեան էր հասնում
 և որի մականունն էր «պատերազմների խեղկատակ»։

Երբ Հերակլէս կայսրը վաթսուն հազար զինավարժ
 զօրքով Այսնադենի մօտ երևաց՝ Դամասկոսը պաշարե-
 լուց ազատելու համար, զօրախաղի ժամանակ, զօրքի
 ընդհանուր հրամանատար Վերդանը, որ նստած էր
 հարուստ զարդարանքներով պատած ու ձիւնանման
 սպիտակ ջորու վրայ, յանկարծ նկատեց, որ իր փալլուն
 և շքեղ հետեորդների մէջ մի օտարական է խառ-
 նուել։

Այդ մարդու օտարական լինելն երևում էր ոչ այն-
 քան նրա հագուստից, այլ առաւել ևս այն հանգաման-

քից, որ նա բուրդովին մերկ էր: Միայն ազդերների վրայ փաթաթած ունէր մի կարմիր շալ. նրա միակ գէնքը նիզակն էր:

Այս մարդը Դերարն էր:

Այդ կատաղի արկածախնդիրն ամբողջ զօրքի դիմացը թշնամու բանակն էր անցել ձիով և երբ սկսել էին նրա վրայ ուշադրութիւն դարձնել, նա այնքան էր մօտեցել հրամանատարին, որ նիզակի մի հարուածով կարող էր նրան ձիուց ցած գլորել:

— «Կենդանի բռնեցէք այդ յանգուգն մարդուն» կանչեց Վերդանը իւր ուղեկիցներին և երեսուն զրահաւորուած հեծեալներ իսկոյն յարձակուեցին այդ մերկ մարդու վրայ:

Բայց ո՞վ կարող էր կենդանի բռնել Դերարին:

Երբ փալլուն հեծեալները սրընթաց առաջ էին արշաւում, Դերարն իւր առանց թամբի, սանձի և գէնքի թեթեւ ձիով սկսեց նրանց առաջն այս ու այն կողմն ընկնել. դէպի իրեն էր գրաւում նրանց աջ ու ձախ կողմից, թողնում էր, որ մօտենան, բայց մի ոստով կրկին ամենից առաջ էր ընկնում, իրան հետևողներից մէկին թոյլ էր տալիս, որ բաւականաչափ մօտենալ իրեն և յետոյ, յանկարծ շուռ գալով, արագ հարուածով թամբից ցած գլորում նրան: Իսկ թշնամու հարուածներն աջ ու ձախ էին օահում, առանց նրան դիպչելու: Նա վահանով չէր պաշտպանւում, այլ ձկան պէս դուրս էր սլքւում նրանց ձեռքից և ասեղի ծայրից խոյս տուող մի կաթիլ սնդիկի նման փախչում, այն ինչ նրա նիզակը միշտ հարուածում էր թշնամուն: Դերարն իւր ձիով անակընկալ կերպով մի կողմնակի թռույցք էր անում և յետևից իւր նիզակի ծայրը մըխում մօտովն անցնող հեծեալի ծոծրակը:

Երբեմն այնպէս էր ցոյց տալիս, իբր թէ ձիուց ցած է ընկնում, բայց երբ հալածողները հասնում էին, նա իր ձիու կողքից քաշ ընկած՝ կտրում էր թշնամիների շարքը և փախչում: Տասնևեօթը հակառակորդի, քիչ թէ շատ վիրաւորուած, ձիուց ցած գլորելուց յետոյ, երբ «պատերազմների խեղկատակը» իր ընկերների

մօտ վերադարձաւ, նրանք հանդիսաւոր բացազանչու-
թիւններով ընդունեցին նրան:

Երբ Կալէդն այդ յանդուգն ձեռնարկութեան հա-
մար խստօրէն հաշիւ պահանջեց նրանից, Դերարը պա-
տասխանեց.

«Ես ուզում էի նոյն իսկ իմ անձի վրայ փորձել,
թէ արդեօք այսօր Ալլահը մի հրաշք կգործէ մեզ հա-
մար: Նրանք էին ինձ հետ կուռում, ես միայն պաշտ-
պանում էի»:

Եւ իսկապէս Ալլահը հրաշք գործեց նրանց հա-
մար, որովհետեւ այդ օրուայ երեկոյեան դէմ յունա-
հուովմէական մեծ և ուժեղ զօրաբանակը ցրուած փա-
խուստ տուեց Այսնադէնի դաշտավայրով՝ հալածուած
փոքրաթիւ թշնամուց և ամբողջ բանակը, դրօշները,
զէնքերը և պաշարուած Դամասկոսն աւար թողեց թըշ-
նամու ձեռքը:

Այս միւսնոյն Դերարն էր, որ կալանաւորեց Եօ-
նաւին:

Երբ Կալէդն ուրացողին ներկայացրեց իր զօրա-
վարներին, Դերարն առաջինն էր, որ ձեռքը մեկնեց
նրան՝ չնայելով որ իւր աչքը դեռ ևս կապած էր այն
գիշերային կռուի միջոցին՝ Եօնասից ստացած բռունցք-
ների հարուածներից:

Հարուածներ տուող այդ ձեռքն արժանի էր, որ
սեղմուէր մահմեդականի ձեռքով:

«Գալդ բարի, Եօնաս բէգ, ուրախ եմ, որ չթողի
քեզ Դամասկոսից փախչելու. քեզնից մի շատ յաջող
հարուած ստացայ և դրա փոխարէնը սիրով կուզենայի
հատուցանել քեզ: Իմ ցանկացած հատուցումն այն
կլինէր, որ քեզ կրկին Դամասկոս տանէի և փախած
ուղեկցիդ յանձնէի: Քեզ յայտնի են այն գաղտնի անց-
քերը, որոնք դէպի պաշարուած քաղաքն են տանում
և գիտես, թէ պարիսպների ո՞ր մասերն աւելի հեշտու-
թեամբ կարելի է կործանել:

«Այժմ ես քո տրամադրութեան ներքոյ եմ. հետք
կգամ և, եթէ կամենաս, քեզ հետ միասին կկուռեմ»:

Եօնասը նոյնպէս սեղմեց սարակինոսի ձեռքը:

Երկու այսպիսի ձեռների փոխադարձ սեղմուիլը մեծ վտանգ էր սպառնում Դամասկոսին:

Որովհետև եթէ Եօնասը միտք ունենար պաշարուած քաղաքի թոյլ կողմերը մատնելու, Դերարն էլ արիութիւն կունենար այդ հանգամանքից օգտուելու և թշնամու ոյժը ոչնչացնելու:

Այդպէս էր ընկել Բօսրան Դամասկոսի պաշարումից առաջ: Այդպէս էր Ռօմանոսը մատնել իւր հայրենի քաղաքի գաղտնի ստորերկրեայ ելումուտքը և նոյնպէս Դերարն էր առաջնորդել հարիւր լանդուգն զինուորներին դէպի քաղաքի պարիսպները՝ գիշերային խաւարի միջով:

Եօնաս բէգը գիշերային յարձակումից լետոյ՝ ժողովուած արաբ զօրավարների և իւր հաւատակից կալանաւորների ներկայութեամբ երդումով ուրացաւ քրիստոնէութիւնը:

Եօնաս Բէգը հերոս էր և դարձաւ մատնիչ:

Նա դրժեց իւր հաւատը և երդուեց.

«Ես, Եօնաս Բէգս, ժխտում եմ ձեզ հետ ունեցած իմ բոլոր կապերը թէ այս և թէ միւս աշխարհում. ես ուրանում եմ խաչեցեային և նրա բոլոր պաշտողներին: Ես ընտրում և ընդունում եմ Ալլահին՝ Տէր, Իսլամը՝ կրօն, Մէկկան՝ սուրբ տաճար, մահմեդականներին՝ եղբայր և Մահմեդին՝ մարգարէ, որ ուղարկուեց մեզ ճշմարիտ ճանապարհի վրայ դնելու և ճշմարիտ հաւատը բարձրացնելու՝ հակառակ նոցա, որոնք բացի Աստծուց կուռքեր էլ են պաշտում»:

Եւ այս բոլորը կատարուեց մի գունատ աղջկայ սիրուն աչքերի համար:

* * *

Երբ Դամասկոսի զօրքի հրամանատարը լսեց Եօնասի հաւատուրացութիւնը, գուշակեց, որ իր քաղաքին էլ Բօսրայի ճակատագիրն է օպասում՝ ստորերկրեայ անցքերի կողմից: Ուրացողն ամենավտանգաւոր թշնամին

է, որովհետեւ գիտէ իր դրժած հաւատակիցների գաղտնիքները:

Պէտք էր ճակատագրի առաջն առնել: Այն գիշերը, երբ Եօնաս Բէգը Դամասկոսի դռների առաջն եղած հրապարակի վրայ ուրացութեան բոլոր ձեւականութիւններն էր կատարում, պաշարուած քաղաքի հրամանատար Թովմասը Դամասկոսը փայլուն կերպով լուսաւորել տուեց: Աշտարակները և եկեղեցու բոլոր զմբէթները լուսաւորուած էին գունաւոր Բէնգալիան կրակներով և քաղաքի «Կայցան» դռան վրայ ծածանւում էր մի հըսկայական խաչ, որի շուրջը խմբուած հոգեւորականութիւնը սրբազան երգեր էր հնչեցնում:

Այդ միջոցին Թովմասը բանալ տուեց քաղաքի դռները և յունական զօրքերի գլուխն անցած՝ կէսգիշերային լուսաւորութեամբ յարձակուեց թշնամու վրայ:

Սարակինոսների զօրքը նախապատրաստուած էր այդ յարձակման համար և երկու կողմն էլ հաւասար քաջութեամբ կռւում էր պատերազմի դաշտում:

Սուր սրի դէմ էր հարուածում և կռուողներից ոչ մէկն առիթ չունէր իւր հակառակորդից ամաչելու:

Գեներալ Թովմասը հռչակաւոր նետաձիգ էր. նա իր ձիու հետ միասին պաշտպանուած լինելով անթափանցելի զրահով, կռուի ամենավտանգաւոր տեղն էր գտնւում և հանդիպած թշնամուն գետին գլորում: Հակառակորդի ոչ ուժեղ ձեռքը և ոչ էլ յանդուգն արիութիւնը չէր կարող օգնել, որովհետեւ յոյն հրամանատարի նետը հեռուից արդէն թափանցում էր նրա մարմնի մէջ: Եւ եթէ թշնամին նոյն իսկ հսկայ լինէր, ամենաթոյլ նետն անգամ բաւական էր նրան միւս աշխարհըն ուղարկելու:

Ճակատամարտի կատաղի աղաղակների միջոցին «Կայցան» դռան վրայ ծածանուող խաչի մօտից անդադար հնչւում էր սուրբ մարդկանց և կոյսերի սրբազան երգերը՝ ի մխիթարութիւն հաւատացեալների և ի սարսափ թշնամիների:

Կռիւր տեւեց մինչև հետեւեալ օրուայ ժամի 12-ը: Կէսօրին Կալէդը նոր զօրքեր հանեց Թովմասի դէմ,

բայց Եօնասին թող չտուեց կռուին մասնակցելու: Նա գիտէր, որ ամենքը նրան էին որոնում և եթէ Եօնասը հարիւր կեանք ունենար, հարիւր նետ բոլորին էլ վերջ կդնէր: Կայէդը նրան մի ուրիշ լանձնարարութիւն պիտի անէր:

Նոր աւելացած զօրքերի առաջնորդն երիտասարդ և պատկառելի դիւցազն Աբան էր, որ բացի իւր գեղեցիկ, հաւատարիմ և արիասիրտ ամուսին Ալմիդայից ոչ մի կին չէր ճանաչում:

Ալմիդան արշաւում էր ասրբազան կռուի ամեն մի ճակատամարտում իր ամուսնու կողքին: Աբանը ճանաչուած էր իբրեւ հմուտ նիզակ բռնեցնող, իսկ Ալմիդան նրանից լետ չէր մնում իբրեւ քաջ նետաձիգ:

Այդ երկուսն էլ անմիջապէս լարձակուեցան գեներալ Թովմասի վրայ:

Աբանը կրում էր արծաթեայ զրահ և սաղավարտ, որից շղթաներ էին կախուած: Սրան միայն մի տեղից կարելի էր վերաւորել, այն է վզից, ուր վերջանում էր զրահը: Եւ մի նետ նրա վզի հէնց ալգտեղը հարուածեց և Աբանն անշնչացած ընկաւ ձիու վրայից:

Ալմիդան տեսաւ նետաձիգ թշնամուն, լետոյ ամուսնու դիակը դրեց իր ձիու վրայ, պատերազմի դաշտից դուրս տարաւ, լուաց, զգեստները հագցրեց իրենց վերանում, գրկեց, համբուրեց նրա սառը մարմինը և առանց մի կաթիլ արտասուք թափելու, առանց մի հառաչանք արձակելու, ասաց. «դու երջանիկ ես, սիրելիս. դու գնացիր այն Աստուծոյ մօտ, որ միացրեց և այժմ կրկին բաժանեց մեզ միմեանցից: Բայց ես վրէժդ կլուծեմ, որպէս զի ես էլ արժանի լինիմ գնալու այնտեղ, ուր դու գնացիր»:

Ապա կրկին վերադարձաւ կռուի դաշտը և առաջին արձակած նետով հարուածեց Թովմասի կողքին գնացող զրօշակակրի ձեռքը:

Դրօշը վայր ընկաւ:

Յետոյ արձակեց երկրորդ նետը և հանեց Թովմասի մի աչքը:

Դաժակոսցիների զօրքի շարքերում ընդհանուր

վայնասուն բարձրացաւ, երբ դրօշակակիրն ու հրամանատարն այդպէս մէկը միւսի լետեից գետին գլորուեցին: Բայց մի վայրկեանից լետոյ երկուսն էլ նորից վեր կացան:

Թովմասը կապել տուեց աչքը, ինքը բարձրացրեց դրօշը և վերաւորուած՝ վերջին ճիգը թափելով յարձակուեց թշնամու վրայ և լետ մղեց նրան, մինչև որ Կալէդի պահեստի զօրքերն օգնութեան հասան: Միայն վրայ հասնող գիշերը կռուին վերջ դրեց:

Կէս գիշերից մինչև հետեւեալ օրուայ երեկոն տեւող կատաղի կռուից լետոյ արաբացիները գնացին հանգստանալու: Նրանք կարող էին անկասկած ենթադրել, որ լետ մղուած թշնամին—ուժասպառ քրիստոնեաները և նրանց վերաւորուած հրամանատարը նոյնպէս ուրախ պիտի լինէին գիշերուայ վրայ հասնելուն, որպէս զի վերաւորուածների վերքերը կապեն և զինուորների յոգնած մկանունքներին նոր ոյժ տան:

Կարծում էին, որ նրանք էլ կքնեն:

Բայց յոյները չքնեցին:

Արաբացիների խորը քնի միջոցին, երբ ամեն մի մարդ մեռածի նման է լինում, յանկարծ հնչեց զանգակի ձայնը և պարզ երկնքից խփած կայծակի նման՝ յունաց զօրքը յարձակուեց քնած սարակինոսների վրայ:

Այժմ նրանք, նախորդ գիշերուայ պէս, կռուի պատրաստի զօրքերի չէին սպասում: Այժմ զրահը զրահի, հեծեալը հեծեալի դէմ չէր կռոււմ, այլ խորը քնից արթնացած կիսամերկ տարաբացիները խաբխափում էին՝ ցրուած զէնքերը գտնելու համար և ընկնում յոյն հեծելազօրքի ոտների տակ, մինչդեռ սարսափելի մանգաղաւոր կռքերն անգլուխ մնացած մարդկանց բազմութեան միջով անցնելով՝ արեան ծով դարձրին արաբացիների բանակը: Երկսայրի սրերն էլ իրենց բանն էին տեսնում:

Այս պատերազմական խորամանկութիւնը ճակատագրական հետեւանք ունեցաւ սարակինոսների համար: Սրանց ամենալաւ զօրքերն առանց դիմադրութեան ընկան ընդհանուր կոտորածում: Գեներալ Թովմասը սար-

սափելի կերպով տուժել տուեց իւր աչքի կորուստը։ Հազարաւոր զինուորների թարմ, կարմիր արիւնն այդ աչքի գինն էր։

«Ո՛վ Այլա՜հ, որ երբէք չես քնում», աղաղակում էր Կալէդը յուսահատուած, «անօգնական մի թողնի քնի մէջ յարձակման ենթարկուած քո ծառաներին»։

Միայն մի թեթեւ բրդեայ բաճկոն էր ծածկում նրա մարմինը և միայն մի սուր էր շարժում նրա աջ ձեռքին, երբ Կալէդն իւր անթամբ ձիու վրայ նստած յարձակուեց կոտորածի ամենասարսափելի տեղը. նրան հետևեցին միայն չորս հարիւրի չափ հեծեալ։

Բայց այս փոքրիկ խմբի արած հրաշքները, Աստուծոյ սրի անյաղթելի ձեռքը վերջ դրեց լոյների առաջ խաղալուն և մինչդեռ փոքրիկ գունդը կռուում էր թշնամու ամբողջ բանակի հետ, իմաստուն Աբու Օբայդահը խառնաշփոթ զօրքերը կարգի բերեց, իսկ խելագարի պէս դէս ու դէն ընկնող Կերարը յարձակուողների շարքերը թափանցեց և կէս ժամից լետոյ պատերազմի բախտն արդէն փոխուած էր։ Երբ բևեռային աստղը հորիզոնին հասաւ, լունաց զօրքը կրկին լետ էր մղուած Դամասկոսի պարիսպների շրջապատի մէջ։ Միայն ընկեցիկ մեքենաները պատնէշների վրայից ուղմբեր էին արձակում լոյներին հալածող սարակինոսների վրայ։

Այս անյաջող փորձը պաշարուած քաղաքի վերջին ճիգն էր։

Թուվմասի զօրքերի յաղթուելը Դամասկոսի կործանումն էր նշանակում։

Երկար պաշտպանուելու համար այլևս պաշար, իսկ արագ յաղթելու համար բաւականչափ ուժեր չունէին։

Գեներալ Թուվմասը գիտէր, որ այլ ևս ոչ մի օր չպէտք է կորցնել. դաւաճան Եօնասը, որ ուրացաւ իւր հայրենակիցներին, կարող էր մատնել և նրանց։

Նա ամենից եռանդով էր կռոււմ պարիսպների պաշտպանութեան համար և այդ պատճառով էլ նրան յայտնի էին պարիսպների ամենաթույլ կողմերը։ Հետևեալ գիշերը քաղաքի կողմից հարիւր պատգամաւոր

ամբողջ հոգևորականութեան հետ միասին հանգիստաւոր արարողութեամբ և եկեղեցական ջահերի լուսով քաղաքի դռնից դուրս գալով՝ մտան սարակինոսների բանակը:

Ազատ երկնքի տակ եպիսկոպոսը մի կարճ աղօթք տասաց:—Այդ վերջին աղօթքն էր, որ մի քրիստոնեայ քահանայ վերառաքում էր Աստուծուն այդ վայրում:

Այս աղօթքով եպիսկոպոսն աղաչում էր Աստծուն, որ մեղմացնի վայրագ թշնամու սիրտը:

«Աստուած, անհնազանդ Աստուած, աշխարհների ոգին, որ ուրախութեան և խաղաղութեան միջոցին կոխ և պատերազմ է պատճառում և միայն նրա իմաստութիւնը գիտէ՝ թէ ինչո՞ւ: Կարո՞ղ է Սա իւր սեպհական սուրբ, «Աստուծոյ սուրբ» Կալէդին, որին ինքն է պողպատ դարձրել, կրակի մէջ ամրապնդել և արիւնով ներկել, կարո՞ղ է նրան դիւրաբարոյ, զիջող դարձնել, որպէս զի աղաչանքի և արտասուքի ազդեցութեամբ նրա սիրտը մեղմանայ:

Աստուած կարող է այդ անել:

Երբ պատգամաւորներն արաքացիների բանակը հասան, Կալէդը, Աստուծոյ սուրբ, ոչ մի տեղ չերևաց:

Նրան չգտան. նա գաղտնապէս հեռացել էր և ոչ ոքի չէր ասել իւր ուր լինելը. նրա հետ միասին անյայտացել էին ուրացող Եօնասը, Փանատիկոս Դերարը, վրէժխնդիր Ալմեդան, բոլորը—որոնք երդուել էին կոտորել Դամասկոսի քրիստոնեաներին, որոնց սիրտը քարացել էր վրէժխնդրութիւնից, նախանձից, հռչակուելու ցանկութիւնից և որոնք միայն արեան ծարաւի էին: Այս չորս անձինքն անհետացել էին արաքական բանակից և ոչ ոք տեղեկութիւն չունէր նրանց մասին: Դրանց փոխարէն մնացել էր միայն հրամանատարի օգնական բարեսիրտ Աբու Օբալդահը, որ մասնակցում էր Կալէդի արշաւանքին: Սա էլ մնացել էր միմիայն նրա համար, որ Աստուծոյ սրի հարուածած վերքերը կապէ: Երբ պահապաններն եպիսկոպոսին յայտնեցին Կալէդի բացակայութիւնը և պատգամաւորներին տա-

րան Աբու Օբայդահի վրանը, եպիսկոպոսը թեթևացած սրտով արտասանեց.

«Աստուած լսեց մեր աղաչանքը»:

Եւ իսկապէս, նրանց պաղատանքը լսելի եղաւ:

— «Ի՞նչ էք ցանկանում, քրիստոնեաներ», հարցրեց ծերունի Աբու Օբայդահն ալեգարդ եպիսկոպոսին:

— «Մեր ցանկութիւնն այն է, որ Աստուծոյ կամքը կատարուի. նրա կամքն էր, որ Ռամասկոսը ձեր ձեռքն ընկնի. մենք չենք կարող նրա ամենակարող կամքին հակառակել. քաղաքը ձեզ ենք յանձնում»:

— Ալլահը պահպանի ընկճուածներին. էլ ի՞նչ էք կամենում մեզնից:

— «Ինչ որ դու կտաս մեզ»:

«Ահա մագաղաթը, գրագիրը թող նշանակի. եթէ դու իմ ասածների դէմ բան ունենաս ասելու, գլխով նշան արա և ես ուրիշ տեսակ գրել կտամ»:

Եպիսկոպոսը համաձայնութեան նշան արտայայտեց: «Ուրեմն այս վայրկեանից սկսած դադարում են բոլոր թշնամական յարաբերութիւնները Ռամասկոսի բնակիչների և պաշարող զօրքի մէջ»:

Եպիսկոպոսը համաձայնուեց:

— «Կալցան դուռը հոգևորականների ձեռքով պէտք է բացուի և արաբացի զօրքերի պահպանութեան յանձնուի»:

— «Ռամասկոսում ապրող քրիստոնեաներին կրօնի ազատութիւն պէտք է տրուի և ոչ ոք չպէտք է ստիպէ նրանց դրժել իրանց հաւատը: Բնակիչներից իւրաքանչիւրը թող սեպհականէ այն հոգն ու տեղը. որին տիրել էր մինչև այսօր և բացի Խալիֆին տրուելիք համեմատական հարկից, ոչ ոք իրաւունք չպէտք է ունենայ մաքս կամ տուրք նշանակել»:

Եպիսկոպոսը գլխով արեց՝ ի նշան համաձայնութեան:

— «Դուք կարող էք անարգել յաճախել ձեր եօթն եկեղեցիները»:

Եպիսկոպոսի աչքերը արտասուքով լցուեցան:

— «Իսկ նրանք, որոնք չեն կամենայ Խալիֆի իշխանութեանը հպատակել ու կցանկանան տոււն և հայ-

քենիք թողնելով առաւելութիւն տալ անորոշ վիճակին և պատուաւոր աղքատութեան, կամ թէ չեն կարող յաղթող թշնամու ներկայութեամբ այստեղ ապրել— կարող են ազատ կերպով հեռանալ այստեղից։

Եպիսկոպոսը հեկեկաց. ինքն էլ աղպիսիների թուին էր պատկանում։

— «Բոլոր իրենց զէնքերով, ձիերով և դրօշներով»։

Այս արդէն Դամասկոսցիների սպասածից աւելի էր։

«Եւ իրանց կայքից ու կաշուածքից կարող են նրանք այնքան վերցնել, որչափ կարող են հետները տանել»։

Պատգամաւորները համբուրեցին ծերունի թշնամու ձեռքը։

— «Դժ էք իմ պայմաններից»։

— «Միթէ կարող էինք աւելի պահանջել»։

— «Ուրեմն այս դաշնադրութիւնը ստորագրենք և կնքենք մեր կնիքներով, որպէս զի հաստատուին»։

Այս վաւերաթուղթը տեղն ու տեղը ստորագրուեց, կնքուեց և յօններն ու սարակինոսները դաշնադրութեան մի մի օրինակ վերցրին։

— «Այժմ փոխադարձ պատանդներ տանք միմեանց, որպէս զի մեզնից ոչ մէկը դաշնադրութիւնը չխախտէ։ Զեզնից ո՞վ է կամենում իբրեւ պատանդ մնալ այստեղ»։

— «Ես ինքս կմնամ», ասաց ծերունի եպիսկոպոսը։

— «Այդ դէպքում ես էլ, իբրեւ պատանդ, կերթամ ձեզ մօտ», ասաց Աբու Օբայդահը և մինչ դեռ եպիսկոպոսն իւր երեք ընկերներով հրամանատարի վրանում մնաց, Աբու Օբայդահն երեք իմամների և Դամասկոսցի պատգամաւորների հետ անձամբ գնաց քաղաք՝ ձիթենու ճիւղը ձեռքին բռնած։

Բայց ո՞րտեղ էր Կալէդը խաղաղութեան դաշնադրութիւնը կապելու միջոցին։ Աստուծոյ սուրն ո՞ւր էր անյայտացել երկրի երեսից, երբ գիշերային մթութեան մէջ խաղաղութեան ձիթենու ճիւղն էր ծաղկում։

Կալէդն ալդ միջոցին ճիշտ որ երկրի երեսին չէր գտնուում, այլ գետնի տակ. նրա հետ էին և քրիստո-

նեաների ամենասարսափելի թշնամիները, Դերարը և և ուրացող Եօնասը:

Եօնասը մատնել էր նրանց այն դադանի ստորերկրեայ անցքը, որ պարիսպների տակից սկսուելով՝ հասնում էր մինչև աշտարակի գետնափոր կամարների տակ:

Մի քանի հարիւր մերկացրած սրերով զինուած արիասիրտ սարակինոսներ հետները վերցրած՝ անցան նրանք ստորերկրեայ ճանապարհը և գիշերուալ խաղաղութեան միջոցին յարձակուեցին աշտարակի քնած պահապանների վրայ. կոտորեցին բոլոր գիմադրողներին և լետոյ պարսպի դռները բաց արին դուրսը թագնուած սարակինոսների դռների առաջ: Որովհետև կռուողները յոգնել էին և քաղաքն էլ անձնատուր էր եղել, ընդհանուր հանգստութիւն էր տիրում քաղաքում: Այլևս ոչ ոք չէր սպասում, որ կռիւը շարունակուի. պաշարուածները պաշարողներին հնազանդութիւն առաջարկելով՝ այլ ևս զէնքը ձեռին չէին հսկում: Ընկեցները քնած էին իրենց քարընկեց մեքենաների մօտ և պատերազմող քաղաքացին, որ թշնամուն սարսափեցնելու համար, իւր կնոջ հետ միասին, զինուորի զգեստ հագած պատնէշների վրայ էր կանգնած՝ խաղաղութեան յատարարութիւնից լետոյ վերադարձաւ տուն, հանեց զինուորական զգեստը և հանգստացաւ իւր կնոջ կողքին:

Այս խորը քնի միջոցին էր, որ Գալէդն իւր արիւնարբու գնդերի հետ ոտք կոխեց Դամասկոսի փողոցները:

Սկզբի երկիւղի միջոցին քաղաքի փողոցները լցուեցան փախչող ամբոխով. անզէն և մերկ մարդիկ վազում էին գէպի վաճառանոցի հրապարակը. իսկ յոյն զօրքերի գեռ ևս զինուած գնդերի մէջ էլ սարսափ էր տիրում:

Ներս խռնուող արաբացի պատերազմողների ճանապարհը ոչ ոք չէր խափանում:

Ով կամենար սպանել, կարող էր սպանել:

Ով կամենար յափշտակել, կարող էր յափշտակել. իսկ ընդհանուր հրդեհը լետաձգեցին, որ վերջն անեն:

Եօնաս բէգը Կալէդի զօրքերն առաջնորդեց դէպի մենաստանը:

Այն սարսափը, որ ամբոխին դէպի փողոցներն էր առաջ մղում, այն կոյր յուսահատութիւնը, որով անգէն մարդիկ իրենց մերկ մարմիններով ուզում էին զինուած յարձակուողների առաջն առնել, բազմաթիւ համարձակ մարդկանց կատաղի դիմադրութիւնը, ձիաւորի ասպանդակներին փաթաթուող մայրերի խելագար աղաղակները — այս բոլորն ապացոյց էր, որ Եօնաս բէգը ճիշտ նպատակին էր դիմում:

Մենաստանը քաղաքի գանձարանն էր. այդտեղ էր ժողովուած բոլոր ոսկին և թանկագին քարերը և — որ ամենից թանկագինն էր — այդտեղ էին դաւաւում քաղաքի կոյս աղջիկները, որոնց մէջ էր նաև Եւդոկիան:

Ամենքին յայտնի էր, որ այդ մենաստանին տիրելու համար մի կատաղի, յուսահատ կռիւ պիտի տեղի ունենար:

Եօնասն իւր հայրենակիցների արեան միջովն այնպէս էր քայլում, որ կարծես լճակի տղմի միջովն անցնելիս լինէր:

Իւր սրով ճեղքած գլուխներից շատերին անձամբ ճանաչում էր. շատերը նրա սրի հարուածն ընդունելուց յետոյ նրա անունն էին տալիս, բայց Եօնասը ոչ ոքին չէր խնայում: Նրա հոգեկան աչքերի առաջ միայն Եւդոկիայի պատկերն էր նկարւում:

Կալէդը չէր կարողանում առաջ գնացողներին հասնել, Գերարը նոյնպէս յետ էր մնում նրանցից: Եօնասը միշտ իւր խմբից նիզակ ձգելու տարածութեան չափ տեղ առաջ էր գնում. նա էր ամենքի համար ճանապարհ հարթում, նա էր մահաբեր սուրը հետզհետէ աւելի խորը թափանցում իւր հայրենիքի սիրտը, մինչև որ վերջապէս նրա սրի ծայրն եկեղեցու դռանը դէմ առաւ:

Ամենքը, որոնք մենաստանի դռներն ուզում էին պաշտպանել, թէ երիտաւարդ, թէ ծեր, թէ ծանօթ և թէ զինակից, մէկը միւսի յետևից ընկան Եօնասի սրի հարուածներից. նրա սուրը, կարծես թէ հմայուած էր.

նրա ամեն մի հարուածը նպատակին էր հասնում:

Եօնասն արբել էր իւր հայրենակիցների արիւնով. նա մոլեգնել էր: «Եթէ Աստուած նոյն իսկ իւր հրեշտակներից մէկին ցած ուղարկէ այս դռները սլահալանելու, ես դարձեալ կխորտակեմ», աղաղակեց նա պարծանքով և իւր երկաթի ձեռքով դռն փականքը բռնեց, ցնցեց, դուրս գլցեց և բացեց, բայց սալած երեւոյց չէմքի վրայ: Ո՛չ թէ Աստուած հրեշտակապետն էր կանգնած նրա առաջ, ալ Աբու-Օբայդահ:— մեծ վեզիրը:

— «Ժպիւրհ», աղաղակեց մեծ զօրավարը, «բնչպէս ես համարձակուում զէնքը ձեռքիդ յարձակուել մի քաղաքի վրայ, որ ալդէն Ալլահի մարգարէների սլահալանութեան ներքոյ է գտնուում: Քո գլխին գայ այն արիւնը, որ դու թափեցիր այս խաղաղութեան գիշերը և դու էլ ընկղմուես այդ արեան մէջ»:

Այս խօսքերը լսելով՝ Եօնաս Բէգը գլխին փայտի հարուած ստացողի պէս ծուռկ չոքեց և անզգայ ընկաւ մենաստանի դռների առաջ:

Մենաստանուս հնչեց ութ հարիւր լիսուն կոյսերի ջերմեռանդ երգեցողութիւնը՝ նման միւս աշխարհից հնչող ներդաշնակութեան, որ երկինքը խնդրում է՝ այս աշխարհում կատարուած սարսափելի գործերը ներելու համար:

Այդ միջոցին վրայ հասաւ և Կալէդը:

Արիւն էր կաթում նրա սրից ու թւերից, արիւն հոսեց նաև նրա բերանից, երբ տեսաւ Աբու-Օբայդահին, ստորագրուած դաշնագրութիւնը ձեռքին:

«Ողորմութեան չեն արժանանայ Ալլահի թշնամիները», կատաղած և փրփուրը բերանին գոռում էր նա. «մահ այն ամենին, որոնց երակներում արիւն է հոսում»:

«Չափաւորի՛ր եռանդդ, Կալէդ», ասաց ժիր հրամանատարը, «արիւն թափելու ժամերն արդէն անցել են, այժմ խաղաղութիւն է տիրում: Ալլահը քաղաքը մեր ձեռքը մատնեց և հաւատացեալներին ազատեց կռուի հոգսերից»:

«Այդ ճիշտ չէ, ճիշտ չէ», կատաղած գոռում էր հրէշը: «Այլահը նրա արիւնն ինձ տուեց: Ես յարձակումով վերցրի քաղաքը և սուրը ձեռիս անցայ քաղաքի դռներով»:

«Իսկ ես քեզնից առաջ եկայ ստորագրուած դաշնագրութիւնը ձեռքիս, ինքնակամ կերպով բացուած դռներով»:

«Մի հակառակիր ինձ, ես կսպանեմ նրան, ով կը համարձակուի իմ առաջը կտրել և անհաւատներին պաշտպանել»:

«Ելժէ այդպէս է, առաջ ուրեմն խրիւր սուրդ այս դաշնագրութեան մէջ, որի վրայ գրուած է Աստուծոյ անունը», ասաց Աբու-Օբայդահը և երկու ձեռքով բռնեց նրա առաջ լայն մագաղաթը, որի վրայ ամենից վերևը ոսկի տառերով փայլում էր Աստուծոյ անունը:

Կալէդը տեսնելով այդ հակառակութիւնը, ձեռքի սուրը կատաղութեամբ ուժգին կերպով խփեց հատաքարի սիւններին:

Մենաստանի դռնով դուրս եկան տասներկու իմամներ, շրջապատեցին Կալէդին ու Աբու-Օբայդահին և աշխատում էին հանգստացնել աղմկարար պատերազմողներին մեղմացուցիչ խօսքերով:

«Թող մարգարէն իւր բոլոր վրէժխնդրութեան հրեշտակներով յարձակուի քո անիծեալ յօնների վրայ», անիծում էր Աստուծոյ սուրը: «Այստեղ խաղաղութեան դաշնագրութիւն են կապում ձախ ձեռքով, մինչդեռ աջով թշնամու բողազներն են կտրում: Ճոյց տուր դաշնագրութիւնը. կամենամ՝ կկատարեմ, չեմ կամենայ՝ չեմ կատարի»:

«Այլահն է պահպանում ինձ էլ, քեզ էլ, թշնամուն էլ և եթէ նա չկամենայ, ամեն մէկս շան նման կսատկենք: Ես խաղաղութեան դաշն կապեցի, դու չես կարող քանդել»:

«Լա՛ւ, ասաց Կալէդը և իւր սուրը միեց պատեանի մէջ: Ես այլևս չեմ կռուի, բայց փորձիր կանգնեցնել փողոցներում ցրուած յարձակումն գործողներին, փորձիր համոզելու նրանց, որ չսպանեն և չյափշտակեն»:

«Այդ արդէն արել եմ», ասաց Աբու-Օբայդահն անգրգուռելի հանգստութեամբ»:

Երկրորդ դռնով, որ այս գիշեր լանձնուեց մեզ, մեր անձնապահ գունդը զնաց քաղաքը պաշտպանելու և այդ վայրկեանից ամեն մի փողոցում քո խմբերը կը պատահեն նոյնիսկ մեր զօրքերին, որոնք նրանց կռուից յետ կկանգնեցնեն»:

Կալէդը չէր ուզում իւր ընկերոջ խօսքերին հաւատալ, բայց այդ միջոցին վաճառանոցի կողմից աղմուկով եկող արաբացիների խումբը լուր բերեց՝ թէ այլևս անկարելի է առաջ գնալ, որովհետեւ բոլոր փողոցները բռնուած են Աբու-Օբայդահի թիկնապահներով:

«Տես, Կալէդ», ասաց ծերունին հանդարտութեամբ, «եթէ դու Ալլահի սուրն ես, ես էլ Ալլահի Վահանն եմ և զուր տեղը կկռուես նրա դէմ, դու կարող ես միայն մի անյաջող հարուած տալ, բայց Վահանը ծակել չես կարող»:

Կալէդը դարձեալ հանգստացաւ և խելքը գլուխն եկաւ այդպիսի վայրկեաններումն էր նա իւր չարանիւթ ծրագրները կազմում:

«Եկ, գնանք վաճառքի բակը, թող մեր մարդիկը վկայ չլինին մեր անմիաբանութեան»:

Կալէդը, Աբու-Օբայդահը և իմամներն անմիջապէս ներս մտան բաց դռնով:

«Խնդրեմ կարգա՝ դաշնադրութիւնը», ասաց այստեղ Կալէդն իւր ընկերակցին:

Ինձնից հեռու կանգնիր և այդ թուղթն ինձ չըտաս կարգալու, որովհետեւ կարող է պատահել, որ պատահեմ ու այդպիսով խայտառակեմ թէ ինձ և թէ քեզ: Կարգա՛, լսում եմ: Ես կարծում եմ, որ դու լաւ պայմաններ առաջարկած կլինես և չեմ սխալուի, եթէ ասեմ, որ մկներին ազատ թողնելուց առաջ՝ նրանց տամները հանած կլինես»:

Աբու-Օբայդահն սկսեց առանձին առանձին կէտերը կարգալ:

Կալէդի կատաղութիւնն աւելի ու աւելի սաստկանում էր:

Ամեն մի առանձին կէտը կարգալիս նա այնպիսի բարձր ձայնով էր սկսում ծիծաղել, որ նրա ծիծաղի ձայնն եկեղեցու ներսը թափանցելով՝ խառնուում էր կոյսերի սրբազան երգեցողութեան հետ:

«Այդ էլ, հող ու երկիր էլ պիտի ունենան: Այդ անհաւատները, ապստամբները դեռ էլի 7-ը եկեղեցի պիտի ունենան, ուր կարող պիտի լինին Ալլահին անիծել. Օբայդահ, դու խելագարուել էիր, ինչ է. գիշեր էր և դու քնից զարթելով՝ երեւի չես իմացել, թէ ինչ ես ստորագրել...»

Ամենից լաւը հետեւեալն էր:

«Եւ ով որ չի կամենալ քաղաքում մնալ, կարող է անարգել իւր հարստութեամբ, ձիերով և զէնքերով գնալ»:

Կալէդը կատաղի վագրի նման յարձակուեց վաւերագրի վրայ և անպատճառ կպստառոտէր այդ, եթէ իմամներն այս ու այն կողմից նրա վրայ թափուելով՝ յետ չմղէին նրան:

«Թող Ալլահի կայծակները շանթեն ինձ, եթէ ես համաձայնեմ, սպիտակամորուս ծեր խենթ, ուզում ես երեսիս թքել. ես յաղթեմ թշնամուն և դու թոյլ տաս, որ նա իւր զէնքերով քաղաքից դուրս գնալ, այն էլ զէնքերը, ձիերը և գանձերն ու դրօշը հետը տանելով»:

Աբու Օբայդահը հանդարտ ծալեց թուղթը և գօտիի մէջ դրեց:

«Ինչ որ ես գրել եմ, գրուած է. ինչ որ ասել եմ, կկատարեմ»:

Ծերունի գօրավարի այս վեհ վարմունքը բարձրացրեց նրան բիրտ պատերազմող Կալէդից. այս իմաստուն և հանդարտ մարդու առաջ Կալէդը ստորացաւ իբրեւ մի սովորակոն աւագակ: Եւ նա այս բանը շատ լաւ էր զգում:

Երբ Կալէդը հասկացաւ, որ իւր կատաղութեամբ ոչինչ չի կարող անել, և լլ միայն իւր հեղինակութեանը կվնասէ, դադարեց զայրանալուց, բայց իւր բարկութիւնը թափեց՝ քրթմնջալով չնչին բաների մասին:

«Լաւ, ուրեմն ինչ որ գրուած է, գրուած է. անհաւատները կարող են քաղաքից դուրս գնալ գէպի դաշտավայրը: Դաշնագրութեան մէջ ասուած է. «Իւրաքանչիւր ոք կարող է իւր զէնքերը հետը վերցնել», ես թոյլ կտամ միայն մի զէնք վերցնել, մի նետ, մի սուր կամ մի տէգ. ով ինչ ուզում է, թող այն ընտրէ:»

Աբու Օբայդահն ուսերը շարժեց. — «Թող քո ասածը լինի, եթէ այդպէս ես ցանկանում»:

«Նրանք միայն Դամասկոսի սահմանից կարող են ազատ դուրս գնալ — լետոյ արդէն իմ գործը կը լինի, թէ ինչպէս կհասնեմ նրանց յետեից:» — Այդ բանը մեծ աշխատանք կպատճառէ քեզ. եթէ համբերութիւն ունենալիր մինչև վերջը լսելու, կիմանալիր, որ դաշնագիրը հեռացողներին իրաւունք է տալիս երեք օր առաջ գնալու և այդ երեք օրուայ ընթացքում մեզնից ոչ ոք իրաւունք չունի նրանց հալածելու:»

Քիչ էր մնում, որ Կալէդը կատաղութիւնից լաց լինէր:

«Իսկապէս դու շատ լաւ ես հոգացել նրանց համար, Օբայդահ. ամեն բարիքով լցրել ես դրանց. բազմաթիւ քաջ և հաւատացող մուսուլմաններին նրանք ժամանակից առաջ դրախտն են ուղարկել և Մահմադը նրանց երջանիկ ճանապարհորդութեան համար այնքան չէ հոգացել, որքան դու՝ նրանց սպանողների համար:»

Դարձեալ մի բան. քո դաշնագրի մէջ գրուած է, որ նրանք կարող են իրենց զանձները հետները վերցնել. ոսկի, պատուական քարեր, մարգարիտ և թանկագին զգեստներ այնքան, որքան որ կարող են հետները տանել: Բայց թող անիծուած լինի բերանս դրած ամեն մի պատառը, եթէ ես թոյլ տամ նրանց, որ մի փշրանք հաց գոնէ հետները վերցնեն, որովհետև դաշնագրի մէջ այդ մասին ոչինչ չէ ասուած:»

Այս խօսքերն ասելու ժամանակ Կալէդը հեզեռութեամբ ծիծաղեց, բայց Աբու Օբայդահի վրայ ոչ մի փոփոխութիւն չարտայայտուեց:

«Դու սխալուում ես, Կալէդ. մարգարէի պատմութեան մէջ գրուած է, որ եւր Մահմեդն իրեն հալա-

ծողները ձեռքից փախչում էր, մի այլի կին անապատում տուեց նրան իր ունեցած վերջին պատառը և այս հացի կտորը Մահմեդի ամենամեծ գանձն էր բոլոր երկրային ստացուածքների մէջ: Ուրեմն հացն էլ մի գանձ է— այդպէս է գրուած»:

Կալէդի դէմքն ալլալուում էր կատարութիւնից:

«Այնուամենայնիւ ես կոչնչացնեմ նրանց, մըրթմըրթաց Կալէդը՝ բարկութիւնից խեղդուած ձայնով և հեռացաւ Աբու Օբայդահից:

«Վանքի կոյսերի երգեցողութիւնը հետեւեալ վայրկեանին փոխուեց՝ Աստուծոյ մեծութիւնը և ամենակարողութիւնը փառաբանող մաղթանքի:

Այդպիսով Դամասկոսն աւերումից ազատուեց:

Դամասկոսի բնակիչներն ազատուած էին: Ով կամենար ապրել, կարող էր ապրել և իր կեանքը վայելել:

Բայց այն քաջերը, որ պաշտպանել էին Դամասկոսի պարիսպները, այն կանայք, որոնց ամուսինները քաղաքի համար կռուելով մահացել էին, այն կոյսերը, որ իրենց նուիրել էին Աստուծուն—սոքա բոլորն ազատութեան թշուառութիւնը գերադասեցին ստրկութեան բարեկեցութիւնից:

Քաղաքի առաջն ելող ազատ դաշտի վրայ հաւաքուեցան, վերջին դրօշի տակ, այն փոքրածիւ հաւատարիմները, որոնք ցայժմեան հրամանատար Թովմասի հետ էին մնացել. այն հոգեւորականների, պատուաւոր քաղաքացիների, կանանց, երեսայոց և վանքի կոյսերի հետ, որոնք ցանկանում էին նրանց հետ գնալ:

Աբու-Օբայդահի թիկնապահները բաժանում էին նրանց սարակինոսների մնացած զօրքից: Նրանք ձի հեծան և սրբազան երգեր հնչեցնելով իրենց հայրենի քաղաքին հրաժեշտ տուին:

Ուրացողը տեսաւ նրանց իր մօտով անցնելը. նա նկատեց, որ հպարտ վճռական հայեացքները համարձակ իրան էին նայում և յաղթուածների այս տեսարանը սարսուռ էր ազդում նրա վրայ:

Դրանց հետեւց վանքի կոյսերի երկար շարքը, որ սպիտակ հագնուած, արմաւենու ճիւղերը ձեռքերին,

չորինների վրայ նստած, երգելով տնցնում էին:

Այդ երգն ուրացողի սիրտը դող գցեց, բայց երբ նա կոյսերի մէջ նկատեց իւր սիրեցեալի դէմքը, նրա կիրքը բորբոքուեց և խղճմտանքի ձայնը լռեց:

«Եւդոկիսիա», աղաղակեց նա վշտալի և յուզուած ձայնով:

Կոյսն իւր աղօթագրքից չհեռացրեց հայեացքը:

«Եւդոկիսիա, ես այստեղ եմ, Եօնասը»:

Կոյսն անցաւ նրա մօտով առանց մի հայեացքի արժանացնելու նրան:

Ուրացողի աչքերից արտասուքներ ցայտեցին. այս արտասուքը կտտաղութեան և ցաւի արիւնն էր:

Եւդոկիսիան պէտք է լինէր այն վարձատրութիւնը, որի համար նա իւր հաւատն ուրացաւ. այն մրցանակը, որի համար հալըններին դաւածանեց և որի պատճառով իր եղբայրների արիւնի մէջ լողաց, բայց այժմ, այն վայրկեանին, երբ արդէն յաղթանակն իրենն է՝ տեսնում է Եւդոկիսիային իր առաջովն անցնելիս՝ նման այն երազային պատկերին, որին ասում ենք. «այժմ դու իմն ես» և իսկոյն քնից զարթում:

Կալէդը նկատեց Եօնասի արցունքը:

«Ռու լալէս ես», ասաց նրան, «լաց եղիր, այդ շատ լաւ է քեզ համար»:

Քաղաքից դնացող քրիստոնեաների երգը հնչում էր դեռ հեռուից. Եօնաս Բէգը նայում էր նրանց աշտարակի ծալրից, քանի որ երևում էին, իսկ երբ անյայտացան նրա աչքից, նրա արտասուքը դեռ չէր ցամաքել:

«Լաց եղիր, այդ շատ լաւ է», ասաց Կալէդը, երբ պատահեց նրան:

Հետեւեալ օրն էլ Կալէդը Եօնասին տարաւ պարիսպների ծալրը, որտեղից նա արտասուալի աչքերով դէպի այն կողմն էր նայում, որ կողմից անյայտացել էր իւր սիրելին:

Դեռ այսօր էլ կարող ես լալ, նկատեց Կալէդը: Երբորդ օրը նոյնպէս Կալէդը հաճութիւն տուեց իւր ընկերոջ վշտին, բայց չորրորդ օրուայ առաւօտը կա-

նուխ զօրքը զէնքի կանչելու աղմկարար նշանը տուեց և իմացրեց Աբու-Սբայդահին, որ ինքը մտադիր է չորս հազար հեծեալներով փախստականների լետեից ընկնել:

Ծերունի զօրավարը գլուխը շարժեց:

Դու երեխայ չես, Կալէդ, որ երևակայութեանդ ետեից ընկնելով՝ արևը հորիզօնից ցած բերես: Դու գիտես, որ փախստականներն երեք օրուայ ճանապարհ առաջ են գնացել և դու որքան արագ էլ նրանց լետեից ընկնես, նրանք էլ առ սակաւն նոյնպիսի արագութեամբ առաջ կերթան: Անկարելի է, որ կարողանաս նրանց հասնել: Նոյն իսկ նրանց հետքն անգամ դժուարութեամբ կգտնես: Լիբանանի անտառը մտնելիս՝ կկորցնես նրանց հետքը և ստիպուած կլինիս անլայտութեան մէջ թափառելու և երբ վերջապէս հանդիպես նրանց, նրանք կապաւինեն մեր թշնամու քաղաքներից մինը, որի դռները դու միայն արտաքուստ կգիտես և դեռ ուրախ էլ կլինես, եթէ մի որևէ կերպով կարողանաս ազատուել ամեն կողմից քեզ վրայ թափուող թշնամու բազմութիւնից:

«Անհոգ եղէք», պատասխանեց Կալէդը, «խօսքս խօսք է, իսկ խոստացածս ես միշտ կատարում եմ: Դու խոստացար անհաւատներին ազատել և խօսքդ կատարելով ազատեցիր նրանց: Ես էլ ուխտեցի նրանց ջնջել և նոյնպէս կկատարեմ խօսքս»:

Այդ ասելուց լետով՝ Դերարին կանչեց իր մօտ և ասաց. «Ընտրիր մեր հեծեալազօրքից չորս հազար մարդ, որոնք լայտնի են իբրև ամենահամարձակներ, կռուի մէջ ամենաաներկիւղներ, աշխատանքի ու ջանքի վերաբերմամբ ամենատոկուններ և ամենից շատ սովին դիմացողներ: Իւրաքանչիւրը թող վերցնի մի սուր, մի նիզակ և մի քսակ ոլոռ, որ ճանապարհին չքաղցի: Ես ինքս էլ կգամ ձեզ հետ, իբրև հասարակ գինուոր, որովհետև այս անգամ Եօնաս բէգը կլինի մեր առաջնորդը: Մենք փախստականների լետեից կընկնենք»:

Դերարը նոյնպէս գլուխը շարժեց:

«Դուլցէ կասկածում ես»:

— Այդ անկարելի է:

«Դու էլ ես ասում, որ այդ անկարելի է»:

— Յոյներն արդէն ծովափ կլինին հասած:

«Ծովի վրայ նոյնպէս կհալածենք նրանց»:

— Ձիւղի:

— Այո ձիւղ: Եօնասին ուղարկիր ինձ մօտ:

Եօնասը ներկայացաւ խորհրդին:

«Եօնաս բէգ, այսօր էլ էիր նայում դէպի այն կողմը, ուր երկինքն ու գետինը միախառնուում են»:

— Այո:

«Այսօր էլ տեսնո՞ր այն դէմքը, որ աչքիցդ անյայտացաւ, բայց այնուամենայնիւ սաւառնում է հոգուդ առաջ»:

— Այո, տեսալ:

«Երեք օր ու գիշեր է արդէն, որ նա անյայտացել է քո աչքից. կարո՞ղ ես դեռ հասնել նրան»:

— Առանց մի որ և է կասկածի:

«Եթէ այդպէս է, հեծիր ձեզ և առաջնորդիր մեզ»:

Չորս հազար արաբացի հեծեալները քրիստոնեաների զգեստներ էին հագել. — Այդպէս էին ուղևորում ուխտագնաց, բարեպաշտ քարաւանները մեծ խմբերով դէպի հեռաւոր անապատներում ապրող հողագործ մեծակեացների բնակավայրերը: Կալէդը սպասեց այն վայրկեանին, երբ արևի ժամացույցը ցուց տուեց այն: Րոպէն, որ Րոպէին ճանապարհ էր ընկել լույսն՝ ի... իբն երեք օր առաջ: Երբ այդ Րոպէն անցաւ, նա ասաց Եօնասին. «այժմ փչել տուր փողը և մինչև նրանց հասնենք, դու կլինես մեր հրամանատարը: Հրամայիր, առաջնորդիր և ցուց տուր մեզ հանգստութեան և կուռի ժամանակը»:

Մի ժամից յետոյ անապատի փոշուց կազմուած ամպերը ծածկել էին հալածողների խումբը: Դրանք միայն գիշերուալ կարճ ժամերին էին մի փոքր հանգստանում, արևի մայր մտնելուց յետոյ և արեւածագից առաջ էին աղօթում, իսկ կերակրւում էին թամբի վրայ նստած:

Լիբանանի ստորոտներում նրանք կորցրին փախտականների հետքերը: Լեռնային անդունդների խճա-

քարերը և մայրիների թափուղ տերևները ծածկում էին փախստականների հետքերը:

Սակայն Եօնասն այնտեղ ևս գտաւ նրանց հետքը:

Դամասկոսցիներն իրենց հալածող սարակինոսների ձեռքից ազատուած կլինէին, եթէ այդ հալածող թըշնամիների մէջ չգտնուէր կատաղի սիրով տոգորուած մի մարդ, որի սիրելուն իրանց հետ էին տանում:

Լիբանանի ճանապարհները, նոյն իսկ փախչողների համար անտանելի էին դարձել՝ ընկած ժայռերի և ահագին քարաժայռերի շնորհիւ:

Արաբացիները կուռում և աշխատում էին, բայց չէին մնում:

Սակայն ինչ նպատակ ունէր այս ամբողջ քրտնաջան աշխատանքը:

Լեռնաշղթայի միւս կողմն արդէն բանակած էին հռովմէական զօրքերը, որոնցից փախստականները բաւականաչափ օգնութիւն կարող էին ստանալ: Հորիզոնում երևում էին Գաբուլայի և Լաօդիցիայի աշտարակները—այնտեղ էր գտնւում վաթսուհն հազար մարդուց բաղկացած յունաց զօրքը: Ո՞վ պէտք է թոյլմասին ու նրա հետ մնացած մարդկանցը հետևէր մինչև այդտեղ:

Հարկաւ միայն մի խելագարուած սիրահար: «Այնուամենայնիւ մենք պէտք է հասնենք նրանց», ասաց Եօնասը դանդաղող արաբացիներին և Կալէդը համաձայնութեան նշան արեց: Նա կարիք ունէր հէնց մի այդպիսի մարդու, որ դեռ հաւատում է քաջութեան հրաշագործութեանց: Անտառում պատահեցին նրանք մի փայտ կոտորողի, որին և հարց ու փորձ արին փախստականների մասին:

Բխտը յաջողում էր փախստականներին: Յունաց կայսեր մի հրամանը, որ ճանապարհին հասաւ Թովմասին, պատուիրում էր նրան իսկոյն փոխել ճանապարհը և դէպի ծովափ ուղևորուել, ուր նրանք պատրաստի նաւեր կգտնեն:

Պարզ երևում էր, որ կայսրը վախեցել էր, թէ մի գուցէ փախստականներին տեսնելով՝ Անտիօք քա-

զաքը պաշտպանող զօրքերն իրենց սրտի արիութիւնը կորցնեն:

Գեներալ Թովմասն իւր մարդկանց հետ գտնուում էր ուրեմն աղատ երկնքի տակ, բայց երկիրն արդէն ամբողջապէս թշնամիների ձեռքն էր և ամուր քաղաքներով ու բազմաթիւ զօրքերով շրջապատուած:

Հալածողները պէտք է օձի նման սողալին փախստականների յետեից, ձայն չպէտք է հանէին և աշխատէին, որ իրենց գոյութեան նշանն անգամ չցոյց տան թշնամուն: Այժմ նրանք ճանապարհորդում էին աւելի գիշերը, քան թէ ցերեկը: Եօնասի տեղագրական ծանօթութիւնը ճակատագրական հետևանք պիտի ունենար փախստականների համար: Գիշերով, սաստիկ փոթորկի միջոցին նա առաջնորդեց սարակինոսների զօրքերը դէպի Լաօգիցիա և այնքան մօտեցաւ քաղաքին, որ կայծակի լուսով կարելի էր տեսնել պարիսպների վրայի գիշերապահին, մինչդեռ արաբացիք իրանց նիզակների ծայրերը փաթածեցին շորերով, որպէս չի այդ գէնքի փայլփլիլը չմտնէ իրենց:

Կէս գիշերին նրանք հասան մի խորը հովիտ, որ այնպէս կապեց նրանց ճանապարհը, որ նրանք մըթնումը չէին կարող շարունակել իրանց ուղին և ոտի պուած էին այդտեղ հանգիստ առնել:

Կալէդը պառկեց ծառի տակ և քնեց:

Երբ շարունակ արթուն մնացող Եօնասն արեւածագից առաջ դարձեցրեց նրան, նա բարկացաւ, որ խանգարեցին իրեն և ասաց, որ վատ երազ է տեսել: Եւ պատմեց, որ երազում ինքը կռուի մէջն էր, բայց իր սուրը ոչոքի վէրք չէր հասցնում և շուշանի ցօղունի նման այս ու այն կողմն էր տատանւում իր ձեռքին:

Սա վատ նշան է:

Եօնասը ծիծաղեց այդ խօսքերի վրայ՝ ասելով. «Երազներն անձրևային եղանակի նշան են» և հրամայեց բարձրանալ անտառապատ զառիվայրով: Ոչոք այլևս լուս չունէր փախստականների յետեից հասնելու. նոյն իսկ Կալէդը կորցրել էր լուսը, բայց նա հրամանատարու-

թիւնը յանձնել էր Եօնասին և քանի որ վերջինս «յառաջ» էր հրամայում, իրենք պէտք է հնազանդուէին:

Արդէն կէսօր էր, երբ սարի գագաթը հասան: Կալէզը, որ անմիջապէս Եօնասի յետևից էր գալիս, երբ նշմարեց իր առաջը տարածուող տեսարանը, ձեռքերը դէպ երկինք բարձրացրեց և ականայ աղաղակեց. «Ա՛լլա՛հ»:

Մի հրաշալի տեսարան ներկայացաւ նրա աչքի առաջ. փառահեղ դաշտավայրը ծածկուած էր տատանուող արմաւենիների ստուերներով, իսկ դաշտի այն կողմը տարածուած էր անհուն երկնքի հետ միախառնուող ծովը: Բայց ամենից հրաշալին այն էր, որ ծովեզրին ծածանուող արմաւենիների տակ տարածուած էին փախտական դամասկոսցիների վրաններ:

Այստեղ էին հանգստացել նրանք այդքան չարչարանքով յի օրերից յետոյ և կարծում էին, թէ արդէն ամենաապահով վիճակի մէջ են: Նրանց առաջը ծովն էր, որի վրայ տատանում էին յոյնական առագաստանաւերը և ծովերին մօտեցրած մակոյկները, որպէս զի հէնց որ մակընթացութիւնն սկսուի, փախտականներին իրենց մէջն առնեն: Իսկ նրանց յետևը գտնուում էր անտառապատ լեռնաշղթան, իսկ լեռնաշղթայի միւս կողմն երկու ամրացրած քաղաքներ:

Ո՞վ չէր մտածի, թէ հաճելի կլինի այս արմաւենիների տակ հանգստանալը:

Կալէզը սպասեց, մինչև որ ամբողջ զօրքը հաւաքուեց և յետոյ հրամայեց ամենքին ծունկ չոքել և աղօթել:— Այս ֆանատիկոս ամբոխն ամեն մի յարձակումից առաջ միշտ աղօթում էր:— Յետոյ իւր մարդկանցը բաժանեց երեք խմբի: Առաջ ընթացների գլխաւոր կորգեց Եօնասին, պահեստի խմբի հրամանատարութիւնն ինքը յանձն առաւ, իսկ Դերարին յանձնարարեց, որ երրորդ խմբով թշնամու նաւակներին տիրանայ:

Առաջին երկու խմբերը միաժամանակ անտառից դուրս գալով՝ յարձակուեցան անդորր բանակած դամասկոսցիների վրայ: Առաջին երկիւղի միջոցին դրանց մի մասը փախաւ դէպի նաւակները, որպէս զի ծովը մըտ-

ներով փախչեն: Դրանք շուտով նաւակներն ափից արձակեցին և չնայելով տեղատուութանը՝ դէպի ծովի խորքը գնացին: Այդ բանը տեսնելով կատաղի Դերարը, կռիւների խեղկատակը, իրագործեց նաւերին ձիերով հետեւելու համարձակ գաղափարը—մի միտք, որի նմանը չկայ պատերազմական արուեստի պատմութեան մէջ:

Արաբական պատմագիրները խօսում են Ալլահի այն հրաշքի մասին, որ ծովին հրամայեց՝ յունական նաւակների տակից անյայտանալ և ջրի մակերևոյթի վրայ փախուստ տուողներին՝ հեծեալների խմբերի ձեռքն ընկնել: Դերարի ձիաւորներն իրանց թամբերի վրայ նստած՝ ձեռք բերին յոյների նաւատորմիղը և չթողին, որ մի նաւ անգամ ազատուի իրանց ձեռքից: Մի ժամից լետոյ վրայ հասած մակընթացութիւնն իւր հետ արիւնոտ դիակներ միայն տարաւ:

Երկրորդ խումբը, Եօնասի հրամանատարութեան ներքոյ, աւելի ծանր վիճակէ մէջ էր: Թովմասը և իւր մարդիկն այլևս ժամանակ չգտան իրանց վայր դրած զէնքերը վերցնելու, բայց դրա փոխարէն մի ուրիշ բանի համար ժամանակ ունեցան: Յուսահատութեան կռիւների մէջ ենք գտնում մենք այս սիրուն մտքի կրկնութիւնը:

Երբ պատերազմողները տեսան, որ իրենցից աւելի զօրեղ թշնամուց յարձակման ենթարկուեցան, միտեղ հաւաքուած կանանց, երեխաների և ծերերի շուրջը մի երրեակ շրջան կազմեցին և իրենց գօտիներից կախուած շղթաները կապեցին իրենց կողքին կանգնողների գօտիներից, որպէս զի իրանցից ոչ մէկը չկարողանայ փախչել, այլ ստիպուած լինի հէնց կանգնած տեղն ընկնելու: Այսպէս կանգնած էր այս փոքրիկ խումբը մետաղեայ գօտու նման՝ յարձակուողների դիմաց: Եօնաս բէգը մտածում էր կրկնել այստեղ այն, ինչ որ Աբու Օբայդահն արաւ Դամասկոսի առաջ: Կալէդը նրան լիազօրութիւն էր տուել: «Անձնատուր եղէք և կենդանի կմնաք» աղաղակեց նա հեռուից: «Անիծեալ լինիս, ուրացող», պատասխան ստացաւ նա: «Եւդոկսիային ինձ յանձնեցէք», աղաղակեց նա երկրորդ անգամ և իբրև

պատասխան միմիայն մի ձայն հնչեց. այդ ձայնն իւր սիրուհու խօսքն էր. «Անիծեալ լինիս, ուրացող»:

Այդ ժամանակ կրքից կուրացած սիրահարը կատաղի ցասմամբ յարձակուեց իւր հաւատակիցների շրդ. թալի վրայ և առաջինն էր, որ կտրեց այդ շղթան: Յոյների խումբը յուսահատութիւնից արիւժեամբ էր կռուում, բայց այնուամենայնիւ հետզհետէ փոքրանում էր: Միայն երկու երեք մարդ էին դեռ կռուում Եւդոկսիայի շուրջը, բայց դրանք էլ կատաղի սիրահարի ձեռքով գետին գլորուեցան. կանգուն մնաց միայն գետնաբալ թովմասը: Բայց ուրացողը նրա մետաղապատ կրծքի վրայով նույնպէս ճանապարհ հարթեց դէպի իւր սիրուհին—այդ ժամանակ աղջիկն ինքը վերցրեց իւր հօրեղբօր գետին ընկած սուրը և անձամբ սկսեց կռուել իւր նախկին նշանածի հետ: Եօնասը նրա սուրը վայր ձգել տուեց, թռաւ դէպի նա և գրկեց նրան՝ «իմա» ասելով: Բայց Եւդոկսիան գօտիից դուրս հանելով դաշոյնը, խրեց իւր սիրտը: Եօնաս բէգն այժմ ձեռքին բռնած ունէր իւր կռիւների վարձատրութիւնը—Եւդոկսիայի գիակը:

Գնրմաներէնից թարգմ.

Իսսահակ Յարութիւնեան

